

УДК : 373.5.016:91: [314.118]

ОЛЕКСАНДР ФЕДІЙ

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Характеристика якісних параметрів життєдіяльності населення – важлива складова шкільної географічної освіти. У статті розкриті якісні показники, при вивченні яких в учнів 9-х і 10-х класів на уроках географії формується цілісна демографічна характеристика населення країни і світу.

***Ключові слова:** тривалість життя населення, якість життя населення, демографічна характеристика.*

Постановка проблеми. Дослідження якості життя є загальноприйнятим в міжнародній практиці, високоінформативним методом оцінки економічного і соціального благополуччя населення країни загалом, а також окремих соціальних груп у суспільстві.

Увага до проблеми якості життя обумовлена зміною ціннісних орієнтирів цивілізаційного розвитку суспільства у період переходу від індустріального типу до постіндустріального. Якщо в традиційному суспільстві основним капіталом була земля, в індустріальному – природні ресурси і технології, то в постіндустріальному – все більшого значення набуває людський капітал, його якість.

Якісні показники життєдіяльності населення впродовж тривалого часу залишаються однією з важливих соціально-економічних категорій, що характеризується багатьма макропоказниками в державі, насамперед, обсягом суспільного продукту. Багаточисельні виміри дають уяву про задоволення фізичних і духовних потреб людей, їх забезпеченість споживчими благами, служить важливим соціально-економічним критерієм при виборі напрямків і пріоритетів економічної та соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якісні показники життєдіяльності населення у шкільних курсах з економічної і соціальної географії відображені через поняття «тривалість життя». Як складовій демографічній характеристиці населення тривалості життя в географічних курсах за 9-й і 10-й класи приділена значна увага. Автори підручників і методичних посібників Л. П. Вішнікіна, Й. Р. Гілецький, Ф. Д. Заставний, С. Г. Кoberник, Р. Р. Коваленко, О. О. Любіцева, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, В. Ю. Пестушко, О. Г. Стадник, Л. В. Тименко, О. М. Топузов, Г. Ш. Уварова, О. А. Федій, О. І. Шаблій, В. М. Юрківський, Б. П. Яценко дають оцінку тривалості життя населення в Україні та світі у нерозривному зв'язку з іншими якісними характеристиками – статеві-вікової, сімейно-шлюбної, соціальної структур. Поняття «якість населення», «якість життя», «рівень життя», які відображають багатогранні аспекти життєдіяльності населення, розкриті опосередковано.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття якісної складової демографічної характеристики населення у шкільних курсах економічної і соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Населення є найвагомим об'єктом дослідження у економічній і соціальній географії. Матеріал про населення на уроках географії спрямований на вивчення учнями різносторонньої характеристики особливостей життя людей в Україні, окремих регіонах і світі загалом. Через характеристики населення учитель здійснює аналіз демографічних проблем у державі, пояснює процеси депопуляції або демографічного вибуху, явища старіння нації та бідності, визначає фактори впливу на життєвий рівень населення. Якісні показники життя досліджуються у зарубіжних та

вітчизняних наукових колах спеціалістами з різних сфер: економіки, психології, демографії, географії тощо. Будь-які суспільно-географічні дослідження будуть неповними, якщо вони не включатимуть оцінку якості життя населення. Географічний аспект даного поняття конкретизується у вивченні просторової диференціації соціально-економічних показників, їх відмінності у певних країнах і окремих регіонах. Якість життя – інтегральна характеристика умов життєдіяльності населення. Вона не має стандартного набору показників, але, як правило, враховує тривалість життя, доступність освіти, характер зайнятості, рівень доходів, умови життя людей тощо. У суспільно-географічних дослідженнях якість життя населення може мати різний зміст і залежить від цільових настанов та бази даних. Крім того, перелік показників для країн і регіонів може бути різним в залежності від особливостей їх історії, культури, національних традицій, соціально-економічних взаємин. Це змушує всі показники стандартизувати та зробити їх однорівневими і співставними.

Для повноцінної характеристики населення країни чи світу учням необхідно розкрити сутність понять «якість населення», «якість життя», «рівень життя».

Поряд із кількісними параметрами населення світу, країни чи регіону (чисельність, густота, показники природного і механічного руху тощо) останнім часом все ширше починають використовувати поняття «якість населення». Демографи вважають якість населення ключовою категорією теорії народонаселення, яка відображає інтегральну сукупність його властивостей. В. П. Максаковський стверджує, що трьома головними, агрегованими частинами цього поняття є: 1) здоров'я, 2) освітній рівень, 3) кваліфікаційний та професійний рівень [5, с. 113]. П. О. Масляк, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко зазначають, що якість населення характеризують три взаємопов'язані і взаємообумовлені фактори: 1) відтворювальний потенціал (характеризує здатність населення до самовідтворення), 2) активний потенціал (характеризує здатність населення привести в дію елементи продуктивних сил), 3) система соціального управління (характеризує здатність населення ефективно узгоджувати відтворювальний і активний потенціали). У сукупності ці складові можуть бути названі життєвим потенціалом населення [6, с. 104].

Поняття «рівень життя» населення за своїм змістом близьке до поняття «якість життя». У загальному розумінні, на думку О. Г. Топчієва, їх розглядають як синоніми. Разом з тим можуть мати місце і певні змістовні розходження між ними. Він пропонує прийняти наступну методологію: якість життя населення – інтегральний показник умов життєдіяльності людей, рівень життя – їх головні покомпонентні характеристики [13, с. 253-258].

М. Д. Лапушняк зазначає, що поняття «якість життя» є складовою категорії «рівень життя», яке включає також категорії «матеріальне становище», «соціальний добробут», «спосіб життя», «стиль життя» [4]. М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук визначають рівень життя як складну комплексну соціально-економічну категорію, що виражає ступінь задоволення різноманітних потреб населення (фізичних, соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних тощо). Якість життя характеризує якісну сторону рівня життя і має економічні, соціальні, екологічні та духовні складові [10, с. 177–179]. На думку П. О. Масляка, Я. Б. Олійника, А. В. Степаненка якість життя – соціологічна категорія, яка відбиває задоволення матеріальних і культурних потреб людей: якість харчування, медичної допомоги та сфери обслуговування, комфорт житла, умови праці, стан навколишнього середовища тощо [6].

Рівень життя характеризують в економічному аспекті через оплату праці, доходи населення тощо. Окремо можуть розглядати і соціальний аспект (забезпечення закладами освіти і медицини, наявність побутового обслуговування тощо). І. В. Гукалова розуміє під поняттям «рівень життя» масштаб реалізації потреб населення, що виступають базовою одиницею виміру, а якість життя розкрита нею з позицій суспільної географії як категорія, що характеризує умови життєдіяльності та розвитку населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток

суспільства. Це соціо-еколого-економічна визначеність умов життя населення та характеристик його стану у певному регіоні і певний час. Значущою рисою якості життя населення є її геопросторова обумовленість [2].

На уроках економічної і соціальної географії учням необхідно зрозуміти найвагоміші агреговані частини якісної складової характеристики населення: здоров'я, середня тривалість життя та освітній і професійний рівень. Не випадково цей короткий перелік починається саме зі здоров'я людей, оскільки у системі цінностей, якими дорожить будь-яка цивілізована нація, йому відводиться особливе місце. В економічно розвинених країнах світу здоров'я є основою повноцінного життя та діяльності кожної людини, а також усього суспільства. Саме з ним пов'язують надію на вихід з демографічної кризи. На відміну від розвинених країн в більшості бідних держав зміни пріоритетів поки ще не відбулися. Це стосується витрат на охорону здоров'я (у США, ФРН, Швейцарії, Франції, Канаді, Австралії понад 10% ВВП, а у країнах тропічної Африки, більшості країн Азії коливаються від 0,3% до 3%). Також важливими є дані про кількість лікарняних ліжок, забезпеченість лікарями з розрахунку на 1 000 жителів.

Одним з найважливіших критеріїв оцінки здоров'я населення є показники смертності, особливо дитячої. Під цим терміном розуміють смертність дітей на першому році їхнього життя (0-12 місяців). Загалом у світі спостерігається закономірна тенденція до поступового зниження смертності новонароджених, що пояснюється поліпшенням умов життя та успіхами в охороні здоров'я. Однак відмінності за цим показником між розвиненими і бідними країнами залишаються ще надзвичайно великими. Так, при середньосвітовому показнику 57 смертей на 1000 новонароджених дітей в економічно розвинених країнах він становить всього 9/1000, тоді як у бідних країнах – 62/1000, а в найменш розвинених країнах – 100/1000.

Тривалість життя – одна з найважливіших демографічних категорій, яка являє собою узагальнюючу характеристику смертності людей. При її визначенні зазвичай користуються терміном «середня тривалість життя», хоча з наукової точки зору розуміють очікувану тривалість майбутнього життя при народженні – число років, скільки в середньому належало б прожити людині з моменту народження за умови, що протягом всього життя даного покоління вікова смертність залишиться на рівні того року, для якого обчислений показник. Вчені вважають, що середня видова тривалість людського життя складає 110-115, навіть 120-140 років. Але в результаті впливу багатьох біологічних і соціально-економічних чинників вона значно менша, особливо в слаборозвинених країнах. Найвищі показники середньої тривалості життя мають високорозвинені країни Європи, Північної Америки, Японія, Австралія і Нова Зеландія (79-83 роки). Для країн Африки тривалість життя населення коливається від 45 до 56 років. Демографи пояснюють дану ситуацію низькою якістю харчування, недоступністю медичного обслуговування, високими цінами на ліки, зростаюче забруднення навколишнього середовища, посилення нервово-психічних навантажень.

Не менш важливим показником, що характеризує якість населення, є освітній рівень і кваліфікація трудових ресурсів. Згідно з даними ЮНЕСКО, в 1950 році частка неписьменних серед дорослого населення світу (старше 15 років) становила 44%. У 1990 році рівень неписьменності знизився до 26,9%, у 2010 році – до 20,6%.

В економічно розвинених країнах привертає увагу не стільки неписьменне населення (частка коливається в межах 1-2%), скільки так звана функціональна неграмотність – нездатність людини адаптуватися до політичних змін у суспільстві, структурних, технічних і технологічних змін в економіці. Така неграмотність вважається однією з головних причин безробіття. В слаборозвинених країнах мова йде про рівень освіти, який характеризує населення, що не вміє писати і читати. За абсолютної чисельності неписьменних виділяють Південну і Східну Азію, насамперед завдяки Індії (251 млн. осіб), Китаю (219 млн. осіб), Пакистану (43 млн. осіб), Бангладеш (42 млн. осіб), Індонезії (27 млн. осіб). Частка неписьменних серед населення старше 15 років у багатьох слаборозвинених країнах продовжує залишатися ще дуже високою. Так, в Нігері 78%

чоловіків і 93% жінок не вміють читати і писати. Також зберігається значний розрив між розвиненими і слаборозвиненими країнами за термінами навчання. У групі розвинених країн середня тривалість навчання складає – 10 років (у США, Канаді, країнах Західної Європи понад 12 років), а в бідних країнах – близько чотирьох років.

Розкриваючи сутність показників якості життєдіяльності населення як соціально-економічної категорії слід зазначити, що вони виходять за межі традиційного бачення якості та враховують широкий аспект наступних категорій: задоволеність життям, свобода вибору, безпека, соціальні зв'язки, стан навколишнього середовища тощо. Міжнародними організаціями з кінця 80-х років ХХ століття розроблена методика, яка спрямована на вимірювання матеріальної і нематеріальної сторін якості життя людей.

У 1990 році фахівці Програми розвитку ООН (ПРООН) розробили методику розрахунку Індексу людського розвитку (ІЛР), який вважається єдиним всесвітньо визнаним показником якості життя населення країн світу. Ця позиція в цілому поділяється практично всіма дослідниками. Рівень розвитку та ступінь задоволення всього комплексу потреб та інтересів людей дозволяє розглядати якість життя як функцію та результат життєдіяльності соціального суб'єкта. ІЛР будується на мінімальному наборі показників, кожен з яких кількісно представляє один з ключових напрямів людського розвитку. Він є комплексним індикатором, основними складовими якого є:

- фізичний стан людей, їх довголіття (показник – середня очікувана тривалість життя);
- духовний та інтелектуальний розвиток людини (показник – рівень освіти, що розраховувався на основі двох показників: частки грамотних серед дорослого населення та середня тривалість навчання);
- матеріальний добробут, тобто реальні доходи на душу населення (показник – ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності національних валют).

Індекс ВВП демонструє економічну результативність діяльності людей, індекс тривалості життя – стан фізичного, соціального та психічного здоров'я населення, індекс освіти – соціокультурний та професійний потенціал населення.

Висновки. Отже, вивчення населення на уроках економічної і соціальної географії приділяється значна увага. Наступність і послідовність, системність і безперервність шкільних курсів географії розширює світогляд учнів щодо їхніх знань про населення. Якісні показники життєдіяльності населення забезпечують його комплексну демографічну характеристику, відображають єдність суб'єктивної та об'єктивної оцінок умов життя людей, сприяють збалансованому розвитку суспільства. Показники, що використовують для оцінки якості життя, важливі для регулювання відносини суспільства з навколишнім природним, економічним та соціальним середовищем.

Список використаних джерел

1. Вішнікіна Л. П. Соціально-економічна географія світу у структурно-логічних конспектах [Текст] / Л. П. Вішнікіна, О. А. Федій. – Полтава : АСМІ, 1998. – 63 с.
2. Гукалова І. В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» [Текст] / І. В. Гукалова. – Інститут географії НАН України, Київ, 2008. – 20 с.
3. Кобернік С. Г. Географія : підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / С. Г. Кобернік, Р. Р. Коваленко. – Х. : Оберіг, 2010. – 304 с.
4. Лапушняк М. Д. Еволюція наукових поглядів на сутність соціально-економічної категорії «рівень життя населення» в Україні [Текст] / М. Д. Лапушняк // Регіон 2013: суспільно-географічні аспекти: наук.-практ. конф. студ., асп. та молод. науковців з міжнародною участю, 18-19 квіт. 2013 р. : мат. конф. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 241-244.
5. Максаковский В. П. Географическая картина мира : В 2 кн. Кн. 1 : Общая характеристика мира [Текст] / Владимир Павлович Максаковский. – М. : Дрофа, 2003. – 496 с.
6. Масляк П. О. Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу [Текст] / П. О. Масляк, Я. Б. Олійник, А. Б. Степаненко. — К. : Лібра, 1996. – 328 с.
7. Надтока О. Ф. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосв. навч. закл. [Текст] / О. Ф. Надтока, О. М. Топузов. – К. : Вид. дім «Світ знань», 2009. – 224 с.

8. Пестушко В. Ю. Географія : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. – К. : Генеза, 2009. – 288 с.
9. Пестушко В. Ю. Географія : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. рівень стандарту, авачем. рівень [Текст] / В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова. – К. : Генеза, 2010. – 304 с.
10. Пістун М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку : навчальний посібник [Текст] / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 286 с.
11. Топузов О. М. Економічна і соціальна географія світу : Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. (профільн. рівень) [Текст] / О. М. Топузов, Т. Г. Назаренко, Л. В. Тименко. – К. : Пед. думка, 2009. – 304 с.
12. Топузов О. М. Економічна і соціальна географія світу : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. [Текст] / О. М. Топузов, Л. В. Тименко. – К. : Зодіак-ЕКО, 2005. – 208 с.
13. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : Навч. посіб. [Текст] / О. Г. Топчів — Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2013

Федий А.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко, Украина

**КАЧЕСТВЕННЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕНИЯ
В МЕТОДИКЕ ИЗУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИИ.**

Одним из направлений экономической и социальной географии является изучение населения. Характеристика качественных параметров жизнедеятельности населения – важная составляющая школьного географического образования. В статье раскрыты качественные показатели, при изучении которых в учеников 9-х и 10-х классов на уроках географии формируется целостная демографическая характеристика населения страны и мира.

Ключевые слова: продолжительность жизни населения, качество жизни населения, демографическая характеристика.

Fediy O.

Poltava National Pedagogical University named after V. Korolenko, Ukraine

**QUALITY INDICATORS OF THE DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE POPULATION
IN THE METHODOLOGY OF THE STUDY OF GEOGRAPHY**

One of the ways of economic and social geography is a learning of population. Characteristics of qualitative parameters of social life is an important component of school geography education. There are quality indicators in the article, which from an integral demographic characteristics of the population in the country and in the world. It helps students of 9th and 10th grades.

Keywords: life expectancy, quality of life, demographic characteristics.